KASTEEL DE HAAR, HAARZUILENS

INTERIEURHISTORISCHE VERKENNING SOUTERRAIN

BUREAU VOOR
BOUWHISTORIE EN **A**RCHITECTUURGESCHIEDENIS V.O.F.

KASTEEL DE HAAR, HAARZUILENS

Interieurhistorische verkenning souterrain

Kasteel De Haar, Haarzuilens
Interieurhistorische verkenning souterrain

MAART 2002

Opdrachtgever: RGD (ir. G. Hougée) namens Stichting Kasteel De Haar
Uitvoering: **BBA**, **B**UREAU VOOR **B**OUWHISTORIE EN **A**RCHITECTUURGESCHIEDENIS V.O.F.
Julianaweg 1
3525 VA Utrecht
afdeling Bouwhistorie, Boomstraat 28, 3582 KS Utrecht
tel. 030 263 02 70, *fax* 030 263 01 81,
mobiel 06 26 170 727 *Email* BBAutrecht@worldmail.nl

© Niets uit dit rapport mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteurs.

KASTEEL DE HAAR, HAARZUILENS

INTERIEURHISTORISCHE VERKENNING SOUTERRAIN

BUREAU VOOR
BOUWHISTORIE EN **A**RCHITECTUURGESCHIEDENIS V.O.F.

VOORWOORD

Het souterrain van kasteel De Haar bij Haarzuilens dateert in de kern uit de 14de eeuw. Na een verwoesting in 1482, waarvan de omvang geenszins vaststaat, werd het in de eerste helft van de 16de eeuw herbouwd, waarbij 'moderne' elementen van representatieve laat-gotische wooncultuur werden geïntroduceerd. In de loop van de tweede helft van de 18de en de eerste helft van de 19de eeuw verviel het kasteel tot een ruïne, waarbij verschillende keldergewelven intact bleven. In de jaren 1892-1912 werd het kasteel onder leiding van P.J.H. Cuypers in opdracht van Etienne baron van Zuylen van Nyevelt en Hélène de Rothschild herbouwd en ingericht tot een modern representatief woonverblijf. Vooral in het souterrain wordt duidelijk dat Cuypers heeft moeten voortbouwen op de bestaande laat-middeleeuwse bouwsubstantie en ruimtestructuur.
In het kader van de voorgenomen restauratie van kasteel De Haar kreeg het BBA, Bureau voor Bouwhistorie en Architectuurgeschiedenis v.o.f. te Utrecht de opdracht van ir. G. Hougée (RGD) namens Stichting Kasteel De Haar voor een interieurhistorische verkenning van het souterrain. Deze bestaat uit een beschrijving en waardestelling van de ruimten en de interieurafwerking van het souterrain van het kasteel de Haar. De interieurhistorische verkenning maakt deel van een zogenaamde ´drietrapsraket´: verkenning, opname en (deel)ontleding, zoals voorgesteld in het rapport Proefonderzoek Ínterieur Kasteel De Haar, dat in 2001 in opdracht van de Stichting Kasteel De Haar door BBA is opgesteld.
Overeenkomstig het genoemde proefonderzoek wordt dit onderzoek van het souterrain gerapporteerd in een digitale vorm van een ¨Raumbuch¨ of ruimteboek. Om een optimale aansluiting te vinden met de bouwtechnische opname van de architect en de opname van de meubilering door Helicon Support is deze rapportage vastgelegd in het Microsoft-programma Excel.
Het onderhavige rapport is bedoeld voor de nadere besluitvorming over de restauratie van het kasteel.
Het veldwerk is uitgevoerd door het team van ir. A.Viersen (bouwhistoricus), drs. N. Winkler Prins Postma (kunsthistorica/notuliste) en drs. B. Olde Meierink (architectuur- en bouwhistoricus). Als externe deskundigen waren hierbij betrokken V. Meule (interieurhistorica) en dr. ing. R. Stenvert (architectuurhistoricus).
De redactie werd gevoerd door drs. J. Meijman en J. van Meerwijk. Wij zijn dank verschuldigd aan de andere leden van het onderzoeksoverleg van De Haar, in het bijzonder F. Boersma (Helicon Support), de architect ir. C. Bouwstra (Bouwstra en Verlaan), drs. J. Heyenbrok en dr. G. Steenmeijer (De Fabryck) voor de hartelijke samenwerking en het team van directeur L. Moraal van De Haar voor hun hulp en gastvrijheid.

Bij het afsluiten van deze rapportage was de definitieve nummering van alle ruimten en de systematische nummering van wanden en vaste onderdelen nog niet beschikbaar.

drs. B. Olde Meierink
Utrecht, 29 maart 2001

Conclusie

Bij het herstel heeft Cuypers een bouwhistorisch-archeologische benadering toegepast. Hij heeft zoveel mogelijk gepoogd de oorspronkelijke middeleeuwse bouwsubstantie vast te stellen, te behouden en wanneer dit niet mogelijk was, te reconstrueren.
Cuypers trof nog een groot deel van het oorspronkelijke muurwerk van het souterrain aan. Aan de hand van het muurwerk en de bouwsporen van de gewelven, muuropeningen etc. kon de oorspronkelijke ruimtelijke indeling van het souterrain grotendeels worden gereconstrueerd.
In de kelderruimten bleven de middeleeuwse gewelven van de oude keuken (S36) en de gehele westvleugel (S27 tot en S34) gehandhaafd. De terughoudendheid bij de herbouw blijkt wel uit het feit dat de ruimten S27 en S27a, twee overwelfde kelderruimten, nog hun oorspronkelijk pleisterlagen hebben behouden. Bij de overige ruimten werden bij de restauratie van 1893-´96 de gewelven hersteld. In de oude keuken bleef de schouw gehandhaafd. In grote lijnen is tijdens deze herbouwfase in het huidige souterrain de laat-middeleeuwse ruimtelijke indeling behouden gebleven.
Er zijn echter twee grote ingrepen geweest. Als uitbreiding is de ruimte onder het voormalige binnenplein uitgegraven en van gewelven voorzien. Ter versterking van de fundering en voor de bouw van een ander nieuw element, de tunnel, is de middeleeuwse fundering en muurwerk deels gesloopt en herbouwd, vooral bij de traptoren en de nieuwe keuken (S08).

Opvallend is het hoge afwerkingsniveau van het souterrain. De werk- en verblijfsruimten waren voorzien van wandschilderingen, lambrizeringen en zitnissen. Slechts de specifieke opslagkelders hadden een eenvoudige gepleisterde en gewitte afwerking. Dit bijzondere afwerkingsniveau komt ook tot uiting in het feit dat vrijwel geen enkele deur dezelfde detaillering kent. Dit geldt ook voor het hang- en sluitwerk.

Bij een aantal vertrekken zijn na 1900 wijzigingen doorgevoerd die veelal samenhingen met een functiewijziging. Deze veranderingen waren:

- Het maken van een extra ruimte voor de verbrandingsruimte S18 in 1902.
- Het voorzien van een groot aantal deuren van glaspanelen. (1902).
- Het aanbrengen van een Turks stoombad (incl. warme en koude badruimte) (de huidige ruimten S13-S16). Hiervoor werden de zilverkamer (argenterie) en de kamer van de huismeester (maître d'hôtel) gebruikt. Voor deze functie werden de beide ruimten onderverdeeld, onderling verbonden en werd een boiler geplaatst en extra deuren en vensters aangebracht. De geïsoleerde boiler is nog steeds in ruimte S14 aanwezig. Tevens werd de draairichting van de bestaande deuren gewijzigd.
- Het aanbrengen in 1907 van de rijk gedecoreerde wandbetegeling in de grote traptoren (S20) en ruimte S21. Deze laatste ruimte was aanvankelijk een kelderruimte en werd verbouwd tot een representatief vertrek: de antichambre of kleedruimte van ruimte S17. De verandering kan worden gekoppeld aan de verandering van de functie van laatstgenoemde ruimte. Aangezien de kinderen (geboren in 1889 en 1890) inmiddels een plaats aan de eettafel (in de eetzaal op de bel-etage) hadden gekregen, werd de oude kindereetzaal aangepast tot een ruimte voor ´de jonge mannen en de jagersgezelschappen´. Voor deze functie was ´upgrading' van het onderste deel van de traptoren en de aangrenzende ruimte S21 blijkbaar nodig.
- In 1911 zijn in diverse vertrekken zogeheten Knapensifons aangebracht ter bestrijding van vochtproblemen.

- In het midden van de jaren ´60 van de 20ste eeuw is de grote keuken (S36) buiten gebruik gesteld en werd de dienkamer (S08) ingericht als keuken. Hierbij zijn een aantal relatief kleine aanpassingen gedaan die de kwaliteit van de wandafwerking nadelig hebben beïnvloed.
- De lift is vervangen, waarbij enkele aanpassingen nodig waren.
- Waarschijnlijk in de jaren ‘60 van de 20ste eeuw zijn in de grote galerij (S03) de decoratieve schilderingen van de wanden vernieuwd en is de oorspronkelijke situatie zeer ruim geherinterpreteerd. De oorspronkelijke wandschilderingen zijn onder het huidige schilderwerk grotendeels aanwezig.

Waardestelling

De waardestelling per vertrek en per wand, vloer, plafond is opgenomen in het ruimteboek. Concluderend kan worden gezegd dat de vertrekken in het souterrain van Kasteel de Haar overwegend een hoge monumentwaarde bezitten, zowel vanwege de architectuur, het uitgaan van het behoud van de oorspronkelijke bouwsubstantie, en het toepassen van de unieke en voor die tijd moderne constructie van gewapend beton (Monierwerk). Een belangrijk nieuw element is voorts het gebruik van voor het eind van de 19de eeuw moderne installaties, die zich in het souterrain het sterkst manifesteren. Bijzonder en uniek is vooral het feit dat de leidingen geconcentreerd werden voor de controle en zelfs via een tunnel onder de gracht door naar het Châtelet werden gevoerd.

In het souterrain ontbreekt vrijwel de gehele oorspronkelijke meubilering. De oude keuken (S36) heeft nog zijn oorspronkelijke karakter. Dit geldt ook voor de spoelkeuken (S 32) enigszins en de groentekeuken (S09). De ensemble-kwaliteit wordt sterk bepaald door het vaste meubilair. De meubilering in ruimte S17 had in 1910 een 17de-eeuws karakter en sloot daarmee niet aan op de laatgotische wandafwerking.

Waardering

De constructie heeft een hoge monumentwaarde (categorie 1), met name vanwege het feit dat bij de herbouw van het kasteel enerzijds bewust zoveel mogelijk historische bouwsubstantie is gehandhaafd, anderzijds dat de delen die waarschijnlijk om constructieve redenen maar ook vanwege de nieuwe functie zijn gesloopt, wel eerst werden gedocumenteerd om ze vervolgens in gereconstrueerde vorm weer toe te passen. Dit geschiedde vooral in het noordwestelijke deel van het kasteel. Mogelijk heeft de bouw van de tunnel ingrijpende gevolgen gehad voor de bestaande funderingen van S08 en was men genoodzaakt het muurwerk en de funderingen grotendeels te vervangen.

De afwerking van de ruimten in het souterrain is, met uitzondering van een aantal specifieke kelders, bijzonder hoog en moet binnen de context van De Haar zelf, maar ook nationaal en zelfs waarschijnlijk ook internationaal, als hoog monumentaal worden geclassificeerd. Het souterrain verdient qua architectuur, omgaan met de middeleeuwse bouwsubstantie, nieuwe bouwmaterialen, interieurafwerking, technische installaties een behandeling die niet ondergeschikt is aan die van de daarboven gelegen ruimten. Temeer daar andere gebouwen van een vergelijkbare grootte van architect Cuypers en tijdgenoten op ´dienstniveau´ een vergelijkbare kwaliteit en authenticiteit zeker niet meer bezitten.

De latere aanpassingen in het souterrain zijn in wezen vrij gering geweest.
Voor de aanpassingen in het kasteel ten behoeve van het aanbrengen van het Turkse stoombad met lauwe en koude ruimte is een positieve monumentwaarde aangegeven. Temeer daar deze functie, hoe bijzonder ook, niet met hetzelfde hoge afwerkingniveau gepaard is gegaan als de afwerking in de overige ruimten. Bovendien zijn de ruimten door de functieverandering na de Tweede Wereldoorlog tot linnen- en strijkkamer en verkeersruimte niet meer oorspronkelijk.
De elementen, die herinneren aan het vroegere gebruik, zoals de boiler, hebben een hoge monumentwaarde, temeer daar deze van belangrijk zijn vanwege hun innovatieve karakter.
In de wijnkelders (S22, S23) zijn de vloeren recentelijk door cementvloer vervangen. Ze zijn als indifferent beoordeeld.

Aanbevelingen

1. Nagegaan dient te worden in hoeverre het voltooien van de wandafwerking van de ruimten in het Châtelet invloed gehad heeft op de inrichting van het souterrain.

2. Voor een goed inzicht in het functioneren van de ruimtes in het souterrain dient een kartering van de leidingen van de installaties te geschieden.

3. Veel wanden zijn in een recente periode provisorisch overgeschilderd. Voor een reconstructie van de oorspronkelijk sfeer dient in een groot aantal ruimten kleuronderzoek te worden uitgevoerd. Vooral in S03 is kleuronderzoek noodzakelijk.

4. De meeste kozijnen, deuren, ramen, kasten en lambrizeringen zijn in recente tijd voorzien van een vrij donkere beits, waardoor de oorspronkelijke kleurstelling van de ruimten negatief wordt beïnvloed.

5. Onderzoek naar de aangetroffen bouwhistorische bouwsubstantie en de interpretatie ervan door Cuypers zal in belangrijke mate bepalend zijn geweest voor zijn ontwerpbeslissingen. Een goede inventarisatie en interpretatie van het hem ter beschikking staande materiaal (foto´s, opmetingen en topografische afbeeldingen) zal een beter inzicht geven in het ontwerp en gebruik van het souterrain en de daarin aanwezige cultuurhistorische, bouwhistorische en architectonische waarden.

6. Bij het onderzoek zijn op meerdere plaatsen onderdelen van de technische infrastructuur aangetroffen, die niet eenduidig zijn te interpreteren. Een goede inventarisatie en interpretatie (in samenhang met archiefonderzoek) zal noodzakelijk zijn om deze, voor de tijd vaak innoverende, techniek goed te kunnen begrijpen en van een juiste cultuurhistorische waardering te voorzien.

Advies nader archiefonderzoek

Voor het gebruik van de tekeningen in het Archief De Haar in het Nai te Rotterdam is het gewenst per archiefnummer een beredeneerde inventaris (per blad) te maken van de aanwezige ontwerpen. Hierbij is het opstellen van een chronologische lijst van de werkzaamheden aan de hand van de D.A.C-nummers op de tekeningen en bijbehorende administratie aan te bevelen, om daarmee een chronologie binnen de uitvoering vast te stellen. Het integraal uitwerken van de bouwdagboeken is belangrijk.

RUIMTEBOEK